

PATIKĖKIT, KARADAHAS IR JUMS PATIKTŲ.

2. NAKTĮ IŠLENDĄ ĮVAIRIŲ GYVIŲ

Jonas Rimantas STONIS, Andrius REMEIKIS

(Tęsinys)

Tai pasakojimas apie Vilniaus pedagoginio universiteto (VPU) Biosistematikos tyrimų grupės ekspedicinius lauko darbus Ukrainoje, Karadaho rezervate. Šioje ir kitose straipsnio dalyse vartojami ekspedicijų dalyvių inicialai: A. R. – mokslo projektų vykdytojas Andrius Remeikis, J. R. S. – profesorius Jonas Rimantas Stonis, A. D. – daktaras Arūnas Diškus, A. Š. – mokslo projektų vykdytoja Agnė Šimkevičiūtė, A. N. – doktorantė Asta Navickaitė, B. P. – doktorantė Brigita Paulavičiūtė, R. N. – profesorius Remigijus Noreika, V. S. – profesorius Virginijus Sruoga (apie Biosistematikos tyrimų grupę galite pasidomėti internete – www.life4diversity.com).

Džiaugiamės, kad patogiai išsikūrėme

Išnuomotą kambarį Koktebelio miestelio pakraštyje, pačiose Karadaho rezervato priegose, iškart nusprendžiame pertvarkyti – savaip perstumdomė baldus. Bus laboratorija! Pirmomis dienomis gyvenamasis kambarys mums atrodo panašus į slogų tamsų rūšį, o dabar štai džiaugiamės, kad nuo saulės per baises karštymečius turime kur slėptis. Apškritai tai A. D. tokius kambarius ar viešbučius vadina landynėmis, nes jis be galo išrankus. Nusprendžiame, kad be muzikos negyvensime. Tad MP3 formato grotuvui nuperkame garsiakalbius ir dabar nuolatos klausomės muzikos. Tikrai ne „popso“, dažniausiai klasikos. Mūsų kieme vanduo nėra geriamas, neiški ir jo kilmė, todėl iš parduotuvės vis tempiname didelius plastikinius indus su vandeniu. Kolegą J. R. S. truputį pradeda veikti kambario kvapai, o A. R. visiškai nebegali pakęsti kvapų vietiniuose autobusuose.

Sausumos vėžiagyvis – kamuolinis vėdarėlis

Vaizdas į Mirusijį miestą

Kodėl mes šmirinėjame tarp dygliuotų krūmų

Ieškome mažųjų gaubtagalvių (*Nepticulidae*) vikšrų (tai svarbiausias mūsų tikslas, tikrai ne šimtakojai...). Mažųjų gaubtagalvių vikšrai daro vidines išgraužas (minas) žaliuosiuose augalų audiniuose. Apžiūrime vos ne kiekvieną krūmą, ypač europinio pūkenio (*Cotinus coggygria*). Tai – mažųjų gaubtagalvių mitybinis augalas, tik ne bet kokių gaubtagalvių, o tokios rūšies, kuri lokaliai paplitusi pietinėje Europoje ir Afrikoje. Europinis pūkenis – vienas dažnesnių ir gražesnių Karadaho krūmų, be to, labai vertingas, nes turi rauginių medžiagų ir nuo seno naudojamas odai išdirbti (beje, odai suteikia geltoną spalvą). Karadahe gausu įvairių erškėčių (*Rosa spp.*), kuriuos visada mėgsta mažųjų gaubtagalvių vikšrai. Rytų Azijoje buvo pastebėta rekordinė vikšrų invazija (J. R. S.) – ant vieno sudėtinio raukšlėtalapio erškėčio lapo buvo aptikta po 400–500 minų (su vikšrais arba tuščiu).

Landant po Karadaho krūmynus reikia saugotis, kad netyčia neįsiveltum į tikrojo dyglerškio (kitaip dar vadinamo Kristaus krūmo) šakas. Būtų labai blogai... Tikrasis dyglerškis (*Paliurus spina-christi*) yra paplitęs Viduržemio jūros šalyse ir Centrinėje Azijoje, Karadahe jis taip pat labai dažnas. Tikrojo dyglerškio lotyniškas pavadinimas siejamas su Kristaus vainiku, nes šio krūmo spygliai labai aštrūs ir jų labai daug. Vieni spygliai yra tiesūs ir ilgi, kiti lenkti, trumpi ir pakrypę į priešingas puses. Tik įsivaizduokite, kaip nemalonu išpainioti į šio krūmo žabangas – kol va-

duojiesi iš vienu spygliu, kiti susminga į odą. Kita vertus, šis krūmas puikiai tinka gyvatvorėms, nes gausiai spygliuotas ir pakenčia karpymą.

Karadahe daug auga ir dygiųjų slyvų, kurių tamsiai mėlyni vaisiai su pilkšvu apnašu labai vilioja akį, tačiau jų paragavę raukomės (gaila, kad viso to nenufotografavome...). Šis krūmas taip pat yra įprastas mažųjų gaubtagalvių mitybinis augalas. Beje, dygiosios slyvos lapai gali būti vartojami ir arbatai.

O štai žolinis kaparis (*Capparis ovata var. herbacea*) – tikras egzotas. Jo 1,5 m ilgio stiebai yra išsidraikę ant žemės, o šaknys gali išsiskverbti net iki 20 m, todėl šis augalas auga ant sausų Karadaho šlaitų ir uolų, puikiai prisitaikęs augti net Centrinės Azijos dykumose. Kaparis paplitęs ir kai kuriose Vakarų Europos šalyse, ir Kaukaze, kur vartojamas kaip vertingas maistinis augalas – jauni vaisiai, ugliai marinuojami acte arba sūdomi, o sunokę vaisiai valgomi žali. Iš kapario sėklų spaudžiamas maistinis aliejus, jo žiedai nektaringi, o šaknys turi dažomųjų savybių. Žolinis kaparis auga iki penkiasdešimties metų. Mus labiausiai žavi pri-nokę jo vaisiai, kurie prasprogsta ir tada atsiveria ryškiai raudonas vidus, pilnas sėklų. Iš pirmo žvilgsnio toks vaisius primena mažutį arbūzą. Karadahe žolinis kaparis – įprastas augalas (dairykitės ant uolų ir nuobirynuose), tačiau jo populiacija mažėja visame Kryme. Kolega A. R. mano, kad dėl kapario nykimo gali būti kalti arkliai (kurie čia nelegaliai ganomi), taip pat „sulaukėję“ žmonės, kurie plėšia, rauna kas tik po ranka pasitaiko.

Kryminis skorpionas

Slaptas naktinis gyvenimas

Kolega J. R. S. pradeda nebepasitikėti A. R. termometru, kurį šis nuolat nešioja pasikabinęs ant kaklo (kartu su kompasu ir švilpuku). Kad ir kiek J. R. S. klausytų, kokia dabar temperatūra, atsakymas visada beveik tas pats – „apie 40 °C“. Dėl to J. R. S. ūkinių prekių parduotuvėje nusiperka savo asmeninį, didelį stacionarų termometrą. Deja, ir šis rodo tą patį... Šiuo metu tik sutemus temperatūra nukrinta iki plus 30 °C, ir tada, pasirodo, prasideda tikrasis gyvenimas bei visokių vorų fiesta. Kaip gaila, kad iš Vilniaus neatsivežėme šviesinės gaudyklės vabzdžiams vilioti. Pykstame ant A. D. – tai jis paskutinę akimirką patarė nesidėti daug vietos užimančio inventoriaus. A. D. mėgsta rinkti ir auginti vikšrus (šis medžiagos

Baltakrūtis ežys

Paprastasis maldininkas. Kartais šie vabzdžiai gana įžulūs

Žolinis kaparis ir jo vaisius

Karagačio kalnagūbris

rinkimo būdas iš tikrųjų daug vertingesnis), tad jis ir įkalbėjo nesivarginti su naktiniais gaudymais, atseit, užteks medžiagos, surinktos dieną. Dabar, kai naktys tokios šiltos ir ramios, už akių keiknojame savo kolegą. Nulekiame į miestą, apeiname visas parduotuves ir galiausiai aptinkame paprastų rusiškų prožektorių po 2,4 lito už vienetą. Iš pradžių perkame tik du prožektorius, kuriuos naktį išbandome ant gudobelėmis apaugusios kalvos netoli mūsų „bazės“. Pasiteisina! Pasirodo, net tokie menki šviesos šaltiniai vilioja mažuosius gaubtagalvius. Kitą rytą vėl lekiamo į parduotuvę daugiau elementų ir daugiau prožektorių. Perkame dar keturis. Pardavėja mus atsimeina, klausia, kam jų tiek daug reikia, negi pardavinėti ruošiamės? Išgirdusi, kad jie skirti vabzdžiams vilioti, negali patikėti: „Na, kaip šitaip galima švaistyti pinigus dėl kažkokių vabzdžių!“ Nutariame pasitaisyti ir sakome, kad mes pajuokavome, kad už juos paplūdimyje dvigubą kainą

nulupsime, kad juos iš rankų plėšte plėšia. Va, dabar mus supranta.

Vietoje gaudyklės ekrano nusprendžiame pasiskolinti viešbučio pakloję, tačiau neturime mažų mėgintuvėlių, kurie būtini mažiausiems mikrodrugiams (gaubtagalviams) rinkti. Apeiname kelias vaistines, zyzdami kokių nors vaistų mažuose stikliniuose indeliuose, tačiau negauname. Bet štai išganinga mintis – paprašome mažiausių vienkartinį švirškštų, kuriuos A. R. pjausto ir daro iš jų entomologinius mėgintuvėlius. Visko prisiruošėme, tad jeigu tik yra galimybė, kiekvieną naktį einame į kalnus ir rengiame šviesines gaudyklės. Eigulį Sergėjų perspėjome, kad neišsigastų ir naktį nesukeltų ant kojų pusės rezervato. Kolega A. R. be galo nori aptikti ir karakurtų, ir tarantulų, svajoja naktį rasti tų didžiųjų skolopendrų ir endeminių kryminių skorpioną (vieną iš karpatinio skorpiono porūšių). Mus ypač domina tos vietos, kuriose yra įvairių akmenų nuobirynų, nes, neva, ten didesnė tikimybė

aptikti egzotinių voragyvių. Po naktinių mikrodrugių gaudyklių dar ilgokai bastomės po kalnus žibindami prožektoriais. Kolega J. R. S. bando pasipuikuoti savo išmanymu ir pataria prožektorių laikyti ant nosies (t. y. akių aukštyje), tačiau A. R. ne iškart perpranta nurodymus, bando sugalvoti savų metodų ir pykdo J. R. S. Mat kai prožektorius yra akių aukštyje, nuo naktinių gyvūnų atsispindėjusi akių šviesa gali būti lengvai pastebėta. Taip aptinkama ne tik tarantulų, bet ir driežų, gyvačių ir žinduolių. Bene kiekvieno gyvūno akių blizgesys skirtingas, įgudus galima išmokti iš atspindžio netgi atpažinti įvairius naktinius padarus. Mums vietiniai sako, kad šiose kalvose turbūt nėra nei tarantulų, nei karakurtų, tačiau, o dieve, naktį kalnų šlaitai tiesiog žiba nuo vorų akių atspindžių. Prieini arčiau prie tokio smaragdu žėrinčio žiburiuko ir randi didelį vorą. Tai – voras vilkas. Čia tokių vorų tiek daug, kad mes juokais juos vadiname blizgučiais. Na, o skolopendrų ir

skorpionų niekaip nerandame aptinkame, bet vilties neprarandame. Naktį į rezervatą iš Koktebelio atgina arklius (mątyt, nelegalai). Arklių varovas, pastebėjęs mus tamsoje, klausia, ką čia veikiame, ir ne iškart patiki, kad galime domėtis vorais. Traukiant namų link kolega A. R. aptinka didelį žiogą, dedantį į keliuko gruntą kiaušinėlius, vėliau jų daug matome kiekvieną naktį. Vienus žiogus vadiname „protingais“, o kitus „kvailiais“, nes šie deda kiaušinėlius tiesiai ant mindomo keliuko, kuriame net jokio augalo šaknų nėra. Pasirodo, šitaip vaikstant galima užėti skruzdžių liūtų suaugėlių (patelių), kurios taip pat išrietusios pilvelį keliuko dulkėse bando daryti piltuvo formos duobes ir į jų dugną dėti kiaušinėlius. Reikia pasakyti, kad kolega A. R. yra mūsų žvirių akis – viską mato, viską randa. Dabar jam pasisekė aptikti ir skolopendrą. Ją net bando šerti skruzdžių liūtu, tačiau skolopendra per daug baikšti, kolegos rūpėsčio nesupranta, o ir pati yra apgailėtina maža. Na, tiesiog parodija (gėda!). Beje, tikrąją didžiulę, žieduotą skolopendrą (iki 20 cm ilgio) pavyksta pamatyti tik dr. Budaškino draugo Ženios insektariume. Ką ir besakysi – naktinis gyvenimas Karadahe jaudinantis, o kartais net bauginantis. J. R. S. vieną naktį pasijunta kaip siaubo filme. Tokioje nejaukioje dauboje, kur mums pasirodo, kad yra šiek tiek daugiau drėgmės (o turbūt ir gyvūnų), ieškome naktinių padarų. Kolega A. R. šaukia, kad kažką rado akmens uolų skylėse. Pasišviesdami prožektoriais pasižiūrime ir nesuprantame: ten, tose skylėse, kažkas juda – maždaug pusės nykščio dydžio juodas ir plaukuotas. Gal net ir didsnis, gal mes matome tik to padaro galvą? Mąstome, ar nebus koks mums nežinomas voras. O jų čia ne vienas. Šitie gyviai yra įsitaisę tiesiog mūsų akių aukštyje, tikimės, kad nešoks tiesiai į galvą (mes ir taip vos laikomės ant statoko šlaito, nukloto biriais akmenimis). Kolega J. R. S. pašviečia žemyn, ogi žiūrime, ar nebus ten žmogaus palaikai (ar čia tik kažkokie kailiniai ir galvos apdarai?). Visiškai nejauku. Galiausiai nusprendžiame, kad uolų skylėse tūno didžiuliai plėviasparniai – kamanės dailidės. Kol A. R. ieško skorpionų, J. R. S. lipa ant šlaito viršaus ir, užgesinęs prožektorių, stebi šešėlius. Staiga iš už kalno netikėtai atidunda arklių kaimenė – tiesiai į J. R. S., kuris meldžia likimą, kad koks arklys netyčia jo nesutryptų ir tas nakties košmaras greičiau baigtųsi.

Kitą naktį J. R. S. mato akių atspindžius ir nusprendžia, kad tai lapės. Karadahe lapių gausu. Karadaho lapės, skirtingai negu lygumose gyvenančios tos pačios rūšies lapės, būna mažesnio nei įprasta

dydžio ir tamsesnio kailiuko. Nors šie gyvūnai minta smulkiais žinduoliais, nevengia krimstelėti ir bestuburių, gyvačių ar dvėsenos. Lapės aktyvios tamsiuoju poros metu. J. R. S. atsargiai tykina artyn, tačiau spindinčios akys tai pakyla, tai nusileidžia, kai kurios net artėja. Kolega J. R. S. nebegali suprasti, iš kur čia tiek daug lapių ir kodėl jos tokios išžūlios, kad net nejauku. Pasirodo, čia arklių kaimenė (kolegai J. R. S. nepatogu dėl tokio nesusipratimo).

Ko jau ko, o ežių Karadahe – nors vežimu vežk. Tik sučeža kas tamsoje, štai ir pasirodo dygliuotasis. Šis, sakykim, neįtikėtinai drąsus žvėrelis – baltakrūtis ežys. Energingas žvėriukas per naktį gali nubėgti kelis kilometrus. Minta daugiausia gyvūniniu maistu: įvairiais bestuburiais gyvūnais, varlėmis, driežais, smulkiais gyvatėmis, ant žemės gyvenančiais paukščių jaunikliais ir kiaušiniams, nedideliais graužikais. Vasarą šie ežiai gali iki pilvo braidyti kūdrų vandenyje ieškodami buožgalvių. Rudenį susigundo nuklysti į vynuogynus ir pasivaišinti sunokusiomis uogomis. Kolegai A. R. ežiai jau vaide-nasi (jų čia iš tiesų daug). Staiga sučeža krūmai ir A. R. sako: „Tš-š-š... ežys!..“ O iš krūmų tamsos išnyra arklys su raiteliu. Tai bent juokas! Einant namo, jau prie pat gyvenvietės, neįtikėtinu greičiu kažkas tamsus atbėga tiesiai į mus ir tik paskutinę akimirką, užuot liuoktelėjęs J. R. S. ant krūtinės, šoka tiesiai į patį dygliuotų krūmų vidurį. J. R. S. iš pradžių pamano, ar ne bus koks šeškas, o kolega A. R. vėl

Šimtakojis

Naktį išlindo didelių žalių šliužų

Voras vilkas

šaukia: „Ežys!..“ Iš tikrųjų tai buvo viso labo apgailėtinas, kažkieno pabaidytas katinas (tikrai ne ežys sprinteris...). Naktį įdomu apžiūrėti kūdrų pakraščius, ten kolega A. R. stebi varles ir rupūžes. O štai prie mūsų namelio (jau pačioje gyvenvietėje), atrodytų, nieko nėra, tačiau mes smarkiai apsirinkame. Vieną naktį iš kažkur sušliaužė daugybė didžiulių žalių šliužų (tiesiog apniko mūsų slenkstį), o prie praustuvų drėgme ir vėsuma mėgaujasi medvarlė. Po fotosesijos medvarlė pasitraukia į vijokliais apaugusį sąžalyną, kur ji, matyt, ir gyvena. Pasirodo, čia jų išsikūrusi tikrai ne viena. Naktimis, po žygių valantis dantis, galima aptikti į prastuvę prilipusių svečių – tų pačių medvarlių. Kai kurie maži naktiniai gyvūneliai nutarė peržengti mūsų namų slenkstį. Tai kamuoliniai vėdarėliai, išgąsdinti jie susisuka į idealiai apvalų, didelę augalo sėklą primenantį rutulį. Mūsiškiai, į kambarį įropoje, vėdarėliai visiškai sužūlėjo. Kolega J. R. S. nori nufotografuoti juos išsigandusius ir susisukusius į rutuliuką, o šie nenori būti susisukę ir iš karto skečiasi. Tenka fotografuojant juos laikyti

Medvarlė

Plyšiuose tarp akmenų pastebėjome kažką įtartina

suspaustus pirštais. Taip jau nutiko, kad šie padarėliai pelnė J. R. S. meilę – kolega drėkina baltą duoną ir bando juos šerti, o paskiau neša į lauką ir paleidžia linkėdamas geros nakties. Kamuoliniai vėdarėliai nė kiek nepavojingi, kaip ir musgaudės, tik šios ne ypač maloniai atrodo, o vėdarėliai – simpatiški gyviai. Musgaudės yra patys greičiausi šimtakojai, pasirodo naktį, dažniausiai ramiai tupi palubėse, tačiau kartais kaip sprinteriai prabėga sienomis ar grindimis į palovį. Nusimename, kad Karadahe iki šiol neaptingame karakurtų, nors jų čia daug esama. Netikėtai pirmąjį pamatome ne kur nors stepėse ar tarp akmenų, o... mūsų lauko tualete. Nors truputį nejauku žinant, kokiais stipriais nuodais ginkluotas šis nedidelis padaras, tačiau įdomu. Einame kas naktį jo aplankyti... Netrukus šių gyvių pasirodo ir daugiau. Kolega A. R. stebisi, kaip žmonės nebijo atlikti savo gamtinių reikalų karakurtų apsuptyje, tačiau netrukus paaiškėja baisi tiesa – jų randame net savo gyvenamajame kambaryje. Patelių nėra (jos didesnės ir visiškai juodais pilveliais), bet mūsų tai nė kiek nedžiugina. Naktį po kambarį laksto ir didelių vorų, tarp jų vieną kartą pasirodo ir užklydęs voras vilkas. Jeigu neužsikloji antklode (juk čia taip karšta!), pajunti kaip ant rankos lipa voras arba musgaudė. Kad ir kas beužropotų – tamsoje tai neatrodo malonu. Apsilanko ir didelių, maždaug 2,5 cm ilgio, juodųjų tarakonų. Taigi greitai gali nebereikėti eiti į rezervatą – tamsiuoju paros metu įvairūs gyvūnai patys suplūsta pas mus.

Skrudžių liūto patelė daro duobutę būsimai lervai

Naktį virš Karadahos slėnių ir kalnų sužiba tūkstančiai žvaigždžių. Nepakartojamas vaizdas. Kai pabosta žiūrėti į žemę ir ieškoti vorų, sustojame kur nors ant šlaito ir tyloje žiūrime į dangų. Maždaug kas minutė ar trys nukrinta meteoritas. Juokaujame, kad reikia užminti norą. Tie norai skirtingi, o kartu ir panašūs, užburti Karadahos grožio, nakties tamsos ir žvaigždžių šviesos. Norime, kad mūsų tyrimų rezultatai būtų puikūs. Taigi sugalvojame norą ir laukiame, kada kris meteoritas. Bet va bėda, vos tik netikėtai pasirodo dangaus tamsą skrodžianti žvaigždė, iš nuostabos sakome: „O-o-o...“, ir jokio noro (net ir menkiausio) nebesuspėjame pasakyti.

Tęsinys – kitame žurnalo numeryje.

J. R. Stonio nuotraukos